

فتوحات همایون

تألیف:

نظام‌الدین علی شیرازی
سیاقی نظام (۹۵۸-۱۰۱۱ ق)

تصحیح و تحقیق:

دکتر حسن زندیه

(عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

تابستان ۱۳۹۳

سیاقی نظام، ۹۵۸-۱۰۱۱ق.

فتوحات همایون / تألیف نظام‌الدین علی شیرازی سیاقی نظام؛ تصحیح و تحقیق حسن زندیه. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ اصفهان: قطب علمی مطالعات فرهنگ و تمدن شیعه در عصر صفویه، ۱۳۹۳.

۲۸۷ ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۲۷۶: تاریخ؛ ۵۷) (قطب علمی مطالعات فرهنگ و تمدن شیعه در عصر صفویه؛ ۳)

ISBN: 978-600-298-041-0

بها: ۸۲۰۰۰ ریال.

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. [۲۵۱] - ۲۵۴؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. عباس صفوی اول، شاه ایران، ۹۷۸-۱۰۳۸ق. ۲. ایران - تاریخ - صفویان، ۱۱۴۸-۹۰۷ق. الف. زندیه حسن، ۱۳۴۵-، مصحح و محقق. ب. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. قطب علمی مطالعات فرهنگ و تمدن شیعه در عصر صفویه. د. عنوان.

۱۳۹۳ ف ۲ / ۹ س / ۱۲۲۱ DSR ۹۵۵ / ۰۷۱۵

۳۴۹۶۹۱۱

فتوحات همایون

مؤلف: نظام‌الدین علی شیرازی (سیاقی نظام)

تصحیح و تحقیق: دکتر حسن زندیه (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

«پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» و «قطب علمی مطالعات فرهنگ و تمدن شیعه در عصر صفویه»

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۳

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - جعفری

قیمت: ۸۲۰۰ تومان

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵۲۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۰۲۱۱۱۱۳۰۰)، نمابر: ۰۲۱۱۱۱۳۰۰۹۰
تهران: خیابان انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی آسکو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن ۰۶۶۴۰۲۶۰۰ و ۰۲۱۶۶۹۷۸۹۲۰

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

اصفهان: دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دفتر قطب علمی مطالعات فرهنگ و تمدن شیعه در عصر صفویه، کد پستی: ۸۱۷۴۴

Website: www.safaviea.ir

تلفن: ۰۲۱۱۳۷۹۳۳۱۲۷، نمابر: ۰۲۱۱۳۷۹۳۳۱۲۵

سخن ناشران

نیاز گسترده جوامع علمی و حوزوی و دانشگاهی به احیای متون با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی، حقیقتی انکارناپذیر است. برای رفع این نیاز، مراکز پژوهشی با توجه به محدودیت‌های موجود، می‌توانند با یاری و همکاری یکدیگر، آثار مشترکی تدوین و ارائه کنند تا افزون بر ارتقای کمی و کیفی پژوهش‌ها، از تکرارها و موازی‌کاری‌ها جلوگیری شود. از این رو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و قطب علمی مطالعات فرهنگ و تمدن شیعه در عصر صفویه برای نیل به اهداف یادشده، نخستین کار مشترک خود را با عنوان فتوحات همایون به جامعه علمی تقدیم می‌کنند.

این کتاب در گروه تاریخ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه به عنوان منبع کمک درسی برای دانشجویان رشته‌های تاریخ و زبان و ادبیات فارسی در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری و نیز دیگر علاقه‌مندان به پژوهش در زمینه‌های صفوی پژوهی و مناسبات دولت‌های اسلامی تصحیح و تدوین شده است. امید است که مورد عنایت استادان و صاحب‌نظران قرار گیرد تا با پیشنهادهای ارزشمند و راهگشای خود ما را در غنی‌سازی این اثر یاری رسانند.

در پایان لازم می‌دانیم از مصحح و محقق اثر جناب آقای دکتر حسن زندیه و همچنین ارزیاب محترم جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای قاسم خانجانی سپاسگزاری کنیم.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه قطب علمی مطالعات فرهنگ و تمدن شیعه در عصر صفویه

فهرست مطالب

۹	مقدمه
۱۰	مقدمه دکتر زریاب خوبی بر فتوحات همایون
۱۲	ویژگی های نسخه های خطی فتوحات همایون
۱۵	مؤلف فتوحات همایون
۱۶	سیاقی
۱۷	سیاقی فارسی
۱۹	وجه تسمیه فتوحات همایون
۲۱	مقدمه فتوحات همایون
۲۳	فتوحات همایون، ایجاد مشروعیت از طریق ایجاد
۳۲	متن فتوحات همایون (فتح خراسان) بررسی مطالب گزارش سیاقی نظام
۳۹	جنگ رباط پریان
۴۳	سرکوبی ترکمانان
۴۶	هویت و عملکرد الله ویردی خان
۵۳	شیوه تصحیح
۵۵	سپاس و قدردانی
۶۳	فتوحات همایون
۶۵	دیباچه
۷۱	فی مدح صاحب قرانِ اعلیٰ
۷۷	سبب تألیف این رساله شریف و ترتیب این مقاله لطیف
۸۱	کرامت
۸۳	رمز اول

- ۸۵ رمز دویم
- ۸۹ فتح دوازدهم:
- ۸۹ در ذکر توجه رایاتِ نصرتِ آیات به صوبِ خراسان
- ۹۱ واقعهٔ اوّل
- ۹۳ در ذکر نهضتِ لوایِ ظفرانتما به قصدِ تسخیرِ خراسان
- ۱۰۱ واقعهٔ دوم
- ۱۰۳ در ذکر وفاتِ عبدالله خان
- ۱۰۹ واقعهٔ سیّوم
- ۱۱۱ در ذکر توجّه الله ویردی خان به عزّ عتبه بوسی درگاهِ معلّی
- ۱۲۵ واقعهٔ چهارم
- ۱۲۷ در ذکر جلوسِ عبدالؤمن بر مسندِ خانی ماوراءالنهر به جای پدر
- ۱۳۵ واقعهٔ پنجم
- ۱۳۷ در ذکر جلوسِ دین محمدخان بر مسندِ حکومتِ خراسان
- ۱۴۱ واقعهٔ ششم
- در ذکر محاربهٔ شاه جمشیدشان با دین محمدخان مشهور به تلیم خان و قتلِ آن گروه به دست غازیان
- ۱۴۳ ۱۴۳
- ۱۷۷ واقعهٔ هفتم
- ۱۷۹ در ذکر شکار نخچیر سلطان میدانی که بعد از مراجعتِ هرات [واقع شد]
- ۱۸۳ واقعهٔ هشتم
- ۱۸۵ در ذکر نهضتِ همایون، به صوبِ دارالمرز و ذکر نسبِ ترکان
- ۱۹۱ واقعهٔ نهم
- ۱۹۳ در ذکر تنبیه و تأدیپِ ترکانِ اوخلو و ایمر و کولان و توابع و ترتیبِ عمارت
- ۲۰۱ واقعهٔ دهم
- ۲۰۳ در توجّه همایون به شهر استرآباد و تعریفِ آن شهر عالی بنیاد
- ۲۰۷ واقعهٔ یازدهم

فهرست مطالب ۷

۲۰۹	در ذکر سبب تشیع و محبت اهلِ استرآباد نسبت به خاندانِ طیبین
۲۲۳	واقعه دوازدهم
۲۲۵	در ذکر سبب خرابی استرآباد
۲۲۹	واژه‌نامه
۲۵۱	فهرست منابع و مآخذ
۲۵۵	نمایه‌ها
۲۵۷	آیات
۲۶۱	احادیث، امثال و عبارات عربی
۲۶۳	کسان و قبایل
۲۷۱	جای‌ها
۲۷۵	کتاب‌ها و مجلات
۲۷۷	فهرست الفبایی مصراع‌ها

مقدمهٔ مصحح

یکی از متون عصر صفوی در دورهٔ شاه‌عباس اول (۹۹۶-۱۰۳۸ ق) که مورد بررسی، تصحیح و نشر انتقادی قرار نگرفته و کمتر مورد استفاده و دستمایهٔ تحقیقی پژوهندگان این دوره بوده، کتابی است تحت عنوان فتوحات همایون اثر سیاقی نظام که برای اولین بار در سال ۱۳۵۲ ش به همت مرحوم دکتر زریاب خوبی در مجلهٔ بررسیهای تاریخی به صورت نسخهٔ عکسی منتشر و در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفت.

زریاب خوبی طی مقدمهٔ کوتاهی به معرفی اجمالی آن پرداخت و در همان مقدمه چنین اظهار داشت:

به هر حال ارزش تاریخی این کتاب در این است که منبع دست‌اولی است از فتح خراسان به دست شاه‌عباس و اخراج قوم‌اوزبک از آن دیار و از این جهت بسیار مهم است و سزاوار است که طبع و نشر گردد.^۱

اما متأسفانه تاکنون آرزوی آن مرحوم برآورده نشده بود و وعدهٔ مجلهٔ بررسیهای تاریخی هم مبنی بر آنکه: «آقای دکتر زریاب وعده فرموده‌اند شرح و توضیح موارد مشکل کتاب هم به صورت تعلیقات در یکی از شماره‌های آیندهٔ مجله به چاپ خواهد رسید»^۲ ظاهراً جنبهٔ عینی و عملی به خود نگرفت و به نظر می‌رسد که وجود منابع کافی و کارآمدتری از این دوره همچون تاریخ عالم‌آرای

۱. زریاب خوبی، عباس، «مقدمهٔ فتوحات همایون» مجلهٔ بررسیهای تاریخی، سال ۱۳۵۲، شماره ۱ و ۲، ص ۱.

۲. همان، یادداشت مجله، روی صفحهٔ شماره ۱.

عباسی، روضة الصفویه، تاریخ عباسی یا روزنامه ملاجلال و نقاوة الآثار فی ذکر الاخبار عرصه را بر خودنمایی فتوحات همایون تنگ نموده و کم توجهی یا بی اطلاعی محققان سبب نشستن گرد و غبار غربت و فراموشی بر چهره این اثر شده باشد. علی هذا جهت پاسداشت مقام علمی دکتر زریاب خویی و رعایت حق فضل و تقدیمی که در نگارش اولین مقدمه بر فتوحات همایون داشته و نیز به منظور استحضار خوانندگان گرامی، مقدمه استاد عیناً در ذیل درج می شود.

مقدمه دکتر زریاب خویی بر فتوحات همایون

« کتابی که در اینجا برای نخستین بار طبع و نشر می گردد کتاب فتوحات همایون تألیف شخصی متخلص به سیاقی نظام است که عجالتاً شرح حالی از او در دست نداریم. این شخص به گفته خودش در مقدمه کتاب، قریب سی سال در خدمت امرای افشار کوه گیلویه به سر برده است و چون این طایفه از اطاعت شاه عباس اول سر باز زدند، شاه عباس در سال ۱۰۰۴ ق دستور داد تا الله ویردی خان - قوللر آقاسی و امیر الامرای فارس و خوزستان - آن طایفه را سرکوب کند. پس از شکست طایفه افشار، مؤلف کتاب نیز اسیر شده و در معرض بازجویی قرار می گیرد و چون در بازجویی حقیقت وقایع را اظهار می کند مورد عفو و مرحمت الله ویردی خان قرار می گیرد و جزو ملازمان او می شود. پس از دو سال که شاه عباس عازم فتح خراسان می گردد، مؤلف نیز در ضمن عده ای دیگر از نویسندگان، مأمور ضبط و نوشتن وقایع می شود و تاریخ فتح خراسان را می نویسد و آن را به فتوحات همایون موسوم می کند. چنانکه مؤلف در مقدمه متذکر شده است، سال فتح خراسان سال دوازدهم جلوس شاه عباس است و عدد حروف فتوحات همایون نیز دوازده است و این نام به حساب ابجد ۱۰۰۷ ق می شود که سال هجری فتح خراسان است. مؤلف، کتاب را به یک مقدمه به نام کرامت و دوازده فتح تقسیم کرده است و ظاهراً قصد داشته است که دوازده فتح از فتوحات شاه عباس را که یکی از آنها همین فتح خراسان است،

شرح دهد. چنانکه از مقدمه کتاب برمی آید مؤلف به علت تشییع و دوازده امامی بودن، کرامات خاصی برای عدد دوازده و انطباق آن با سرگذشت و خصوصیات شاه عباس قائل است و تمام سعی او در انطباق خصوصیات کتاب و تاریخ شاه عباس با عدد دوازده است. آنچه مؤلف نوشته است ظاهراً همین فتح خراسان است که یکی از فتوحات دوازده گانه شاه عباس می باشد و فتوحات دیگر را ننوشته است، زیرا تألیف کتاب در همان سال فتح خراسان است و فتوحات همایون هم ماده تاریخ فتح خراسان و هم ماده تاریخ سال تألیف کتاب است و بنابراین آن یازده فتح دیگر را بعد از سال مذکور می بایست نوشته باشد. ولی آنچه هست همین یک فتح خراسان است و آن را نیز برای تبرک و تیمن به دوازده واقعه تقسیم کرده است.

مؤلف در مقدمه قول داده است که داستان غلبه الله و یردی خان بر طایفه افشار کوه گیلویه را در آخر کتاب شرح دهد ولی از این شرح نیز اثری در آخر کتاب نیست.

به هر حال ارزش تاریخی این کتاب در این است که منبع دست اولی است از فتح خراسان به دست شاه عباس و اخراج قوم اوزبک از آن دیار و از این جهت بسیار مهم است و سزاوار است که طبع و نشر شود. از این کتاب به جز نسخه ای که اساس طبع ماست دو نسخه دیگر نیز موجود است که استوری (Story) در تاریخ ادبیات فارسی شرح دو نسخه مذکور را داده است و هر دو نسخه فقط شامل مقدمه و فتح دوازدهم که همان فتح خراسان است می باشد. نسخه ای که در فهرست اته (Ethe) ذکر شده است به تاریخ ۱۰۵۹ ق است که دو سال مقدم بر تاریخ نسخه ما است (اول ذیحجه ۱۰۶۱ ق) نسخه ای که در فهرست بلوشه (Blochet) ذکر شده است، دارای نقصی در دیباچه است و همین نقص در نسخه ما نیز هست. شرح و توضیح موارد مشکل کتاب به صورت تعلیقات پس از طبع کامل کتاب خواهد آمد.

در اینجا لازم است از آقای عبدالمجید عبداللهی که کتاب مزبور را در اختیار

بررسیهای تاریخی قرار داده‌اند، تشکر نماید.»^۱

ویژگی‌های نسخه‌های خطی فتوحات همایون

از این اثر به جز نسخه‌ای که توسط آقای عبدالمجید عبداللهی در اختیار مجله بررسیهای تاریخی قرار گرفته است، دو نسخه دیگر وجود دارد، که استاد احمد منزوی آنها را در فهرست نسخه‌های خطی فارسی بدین گونه معرفی نموده‌اند:

لندن، دیوان هند (ات: ۵۳۷ نوشته ۱۰۵۹ ق دارای مقدمه و فتح ۱۲).

پاریس، ملی (بلوشه ۱: ۴۸۴ نوشته آغاز شده ۱۲ ق. دارای مقدمه و فتح ۱۲ و انجام آن افتاده با مینیا تورها [استوری ۱: ۳۰۸؛ بریگل ۲: ۱۸۶۵]^۲

در بالای برگ اول نسخه فتوحات همایون (نسخه عبدالمجید عبداللهی) عبارت «یکصد و پنجاه و پنج ورق» و نیز «چهار هزار و چند بیت» نوشته شده است که در واقع چنین نیست. مجموع آنچه به همت زریاب خویی در مجله بررسیهای تاریخی به صورت چاپ عکسی آمده، ۱۲۹ برگ است و برگ‌های ۵۱-۴۰ و ۹۳-۷۶ دو مرتبه چاپ شده است. سوای چند برگ معدود، مابقی برگ‌ها متشکل از ۱۵ سطر است. و حاصل ضرب تعداد برگ‌ها در تعداد سطرها مساوی با عدد ۱۹۳۵ است و با احتساب برگ‌هایی که تعداد سطرهای آن کامل نیست، رقمی معادل ۱۹۱۰ سطر را باید پذیرفت که با عبارت چهار هزار و چند سطر که در قسمت فوقانی برگ نخست آمده است، مطابقت نمی‌کند. علی‌هذا این میزان اختلاف در شماره برگ‌ها و تعداد سطرها ممکن است از طریق تطبیق و مقابله نسخ یا پیدایش قسمت‌های غیر موجود این نسخه؛ قابل حل و توجیه باشد و نیز محتمل است که کاتب مرتکب خطای سهوی گردیده یا عبارت «یکصد و پنجاه و پنج ورق و چهار هزار و چند بیت» را بعداً دیگران از روی

۱. همان، ص ۱-۳.

۲. منزوی، احمد، فهرست نسخه‌های خطی فارسی، نشریه شماره ۵۴، مؤسسه فرهنگی منطقه‌ای، ۴۳۶۹/۶.

۳. منظور ترتیب واقعی برگ‌های نسخه خطی فتوحات همایون است نه شماره‌ای که مجله بررسیهای تاریخی به صورت تاپی ذیل هر دو برگ برای آن لحاظ کرده است.

مسامحه به آن افزوده باشند.

صرف نظر از خط خوانا و نسبتاً زیبای کاتب این نسخه، (نستعلیق گویا)، از کثرت اغلاط املائی می‌توان به کم‌توجهی کاتب نیز پی برد. سوای اینکه در تمامی موارد حرف «گ» به صورت «ک» و در بعضی موارد حرف «پ» به صورت «ب» و حرف «ج» به صورت «ح» آمده است و می‌توان آن را به سبک و سیاق و رسم‌الخط معمول عصر کاتب حمل نمود، اغلاط فراوان دیگری در تمامی برگ‌ها، به‌ویژه در خصوص نقطه‌گذاری، در این نسخه راه یافته است که توجیهی جز بی‌دقتی کاتب نمی‌توان برای آن یافت.

تمامی برگ‌های این نسخه دارای رکابه است به جز برگ‌های شماره ۴ و ۵ که مجله بررسی‌های تاریخی به ترتیب «از» و «که» را به صورت تاییی به عنوان رکابه ضبط نموده است. و از آنجا که سطر آخر برگ ۱۰۲ با دو کلمه «متقبل بوده‌اند» خاتمه می‌یابد و با سطر اول صفحه بعد مرتبط نمی‌شود رکابه‌ای برای آن منظور نشده است.

کاتب نسخه فتوحات همایون (نسخه عبدالمجید عبداللهی) در ترقیمه، تاریخ «یوم الخمیس غرة شهر ذی حجة الحرام سنه احدى و ستین الف من هجرة النبویه» و نام خود را «ابن محمدامین محمدباقر الرازی» آورده و با این بیت کلام را خاتمه داده است.

در پشت کتابِ دوستانِ خطِ بنویس و به یادگار بگذار

متن نسخه لندن، دیوان هند ۲۲۷ برگ است که در مقایسه با نسخه عبدالمجید عبداللهی از حجم بیشتر و خط درشت و خواناتری برخوردار می‌باشد و در هر برگ تقریباً ۱۱ سطر مندرج است و حاصل ضرب برگ‌ها در ابیات، معادل ۲۴۹۷ سطر خواهد شد. علاوه بر این در ابتدا و انتهای این نسخه برگ‌های پراکنده و پریشانی وجود دارد که مشحون از کلمات، عبارات، اشعار و احادیثی است که عمدتاً ناخوانا و نامفهوم بوده و ربطی به اصل متن نداشته و احتمالاً بعدها توسط مالکان نسخه بدان افزوده شده است.

این نسخه علی‌رغم اغلاط املائی فراوانی که در آن دیده می‌شود از نسخهٔ عبدالمجید عبداللهی کامل‌تر است و افتادگی اوّل نسخهٔ عبداللهی را جبران می‌کند به علاوه اینکه برخلاف نسخهٔ عبداللهی که عنوان‌بندی ندارد، کاملاً عنوان‌بندی شده است و عنوان‌ها با قلمی متفاوت و کم‌رنگ‌تر از متن قابل تشخیص است. تمامی برگ‌های آن دارای رکابه است و در ترقیمهٔ آن چنین آمده است:

«تمة الكتاب بعون الملك الوهاب يوم الخميس... شهر رمضان المبارك سنة تسع و خمسين و الف من الهجرة النبوية صلى الله عليه و آله».

نسخهٔ خطی پاریس دارای ۱۴۰ برگ ۱۰ سطری است و انجام آن افتاده است. عنوان‌ها، آیات، احادیث، نام شعرا و کلمات نظم و بیت با مرکب قرمز مشخص شده است. این نسخه دارای خط نستعلیق خوش و خوانا می‌باشد. از لحاظ کتابت به نسبت نسخه‌های دیگر اغلاط املائی کمتری دارد، اما این نسخه نیز افتادگی‌هایی دارد.

بنابراین نسخهٔ عبدالمجید عبداللهی تقریباً ۵۴ سال بعد از کتابت نسخهٔ اصلی نوشته شده است و نسخه‌ای که اته آن را معرفی نموده، در سال ۱۰۵۹ ق کتابت گردیده است.^۱ اما نسخه‌ای که بلوشه به معرفی آن پرداخته تاریخ کتابت ندارد^۲ و استوری نیز همین دو نسخهٔ اته و بلوشه را آدرس داده است و اضافه نموده که نسخهٔ مورد اشارهٔ بلوشه در آخر ناقص است^۳ و شاید از این جهت بوده که بلوشه تاریخ کتابت آن را نتوانسته مشخص نماید و هر سه نسخه موجود

۱. ر.ک:

Ethe, Hermann: *Catalogue of persian manuscripts in the library of the India office*, vol 1, printed 1903, p.214.

۲. ر.ک:

Blochete; *Catalogue des manuscrits persanes de la bibliotheque nationale*, paris imprimerie nationale t. 1 (2), 1905 p.300.

۳. ر.ک:

Storey, C. A: *Persian literature*, section I, luzac and co. 1927, p.308.

فتوحات همایون در این نقطه وجه اشتراک دارند که این اثر متشکل از یک مقدمه و فتح دوازدهم است. مقدمه تحت عنوان «کرامت» آمده و فتح دوازدهم نیز شرح «فتح خراسان» است.

مؤلف فتوحات همایون

مؤلف فتوحات همایون فردی است به نام سیاقی نظام. اطلاعات ما در مورد او عمدتاً مبتنی بر مطالبی است که خود در خلال کتابش آورده است. چنانکه اظهار می‌دارد مدت سی سال در خدمت امرای افشارکوه گیلویه بوده است تا در سال ۱۰۰۴ ق که:

«صاحب‌قرانِ اعلیٰ و خاقانِ جمشیدشان به سببِ عصیانِی که از طبقه ضالّه افشار - به دستوری که در ذیل کتاب ان شاء الله مبین می‌شود - به صدور پیوسته، نوابِ مستطابِ مُعلی القاب... الله‌ویردی خان، غلامِ خاصّه شریفه، قوللر آقاسی و امیرالامرای فارس و خوزستان، را به قتلِ عام آن گروه بی‌شکوه، نامزد فرمود و به نوعی که بعد از این، تبیین این معنی خواهد شد، نهالِ هستی آن فرقه به دهره انتقام و حسامِ خون‌آشام و تیشه الزام از بیخ و بُن برآورد.»^۱

اما در ذیل کتاب چنین مطلبی که سیاقی نظام وعده فرموده است موجود نیست یا فرصت نگارش آن را نیافته است یا نوشته، لکن دست تطاول ایام آن را هم مانند بسیاری دیگر از میراث‌های گرانبهای مکتوب دستخوش فنا و راهی دیار عدم ساخته است و چقدر به جا بود اگر سیاقی نظام پیرامون اوضاع و احوال سیاسی، اجتماعی و اقتصادی افشارهای کوه گیلویه قلم‌فرسایی می‌کرد و موجب مزید اطلاع محققین امروزی می‌گردید.

علاوه بر آنچه سیاقی نظام در ابتدای فتوحات همایون در باب معرفی خود آورده منابع دیگری هم اطلاعاتی راجع به او ارائه کرده‌اند.

ظاهراً قدیمی ترین این منابع سلم السموات تألیف شیخ ابوالقاسم بن ابی حامد کازرونی (قرن ۱۰-۱۱ ق) است. این نویسنده در سال ۹۹۶ ق متولد شده است، لیکن تاریخ وفاتش دقیقاً مشخص نیست. سلم السموات درباره سیاقی نظام این گونه آورده است:

سیاقی

«سیاقی، اسم شریف ایشان نظام الدین علی است. در مبادی حال استیفای الکاکی کوه گیلویه و کازرون به ایشان تعلق داشت، بالاخره منصب جلیل القدر وزارت کلّ فارس یافتند و متبوع ارباب قلم، بلکه دستور وزرای عجم بودند، و در بسیاری از فضایل، خصوصاً نظم و تاریخ و انشاء و علم سیاق و موسیقی، بر اقران تفوّق می نمودند. ایشان را در اقسام نظم و منشآت آثار هست و کتاب فتوحات شاهی از آن جمله است و بسیار خوش عبارت و منشیانه واقع شده. وقتی در قصبه بهبهان تتبع غزلی اتفاق افتاد، این مطلب بلا تأمل ایشان را دست داد: هر که دردی بر دل از یاری ندارد مرد نیست

زن به از مردی که از یاران صاحب درد نیست
در وفات ایشان این ضعیف را معمای تاریخی دست داد و مقطع آن چنین
اتفاق افتاد: (هفتاد و دوم)

بجو تاریخش از تاریخ بیدل که از فوتش دل تاریخ خون شد»^۱

منبع دیگر که به معرفی سیاقی نظام پرداخته، فارسنامه ناصری است مؤلف این کتاب حاج میرزا حسن حسینی فسایی (۱۳۱۶-۱۲۳۷ ق) بعد از مؤلف سلم السموات به نگارش شرح احوال سیاقی نظام پرداخته و از مطالب سلم السموات

۱. کازرونی، شیخ ابوالقاسم بن ابی حامد، سلم السموات، تصحیح عبدالله نورانی، تهران: میراث مکتوب، ۱۳۸۶، ص ۳۱۴.

بهره برده است. فارسنامه ناصری در مورد سیاقی نظام شرح ذیل را ارائه کرده است:
«خواجه نظام‌الدین علی شیرازی: در اوایل، مستوفی نواحی کوه گیلویه و
کازرون بود، پس کارش به وزارت مملکت فارس کشید و این شعر از اوست:
هرکه دردی بر دل از یاری ندارد مرد نیست

زن به از مردی که از یاران صاحب‌درد نیست
در کتاب سلم‌السموات در وفات او فرموده است:

بجو تاریخش از تاریخ بیدل که از فوتش دل تاریخ خون شد
یعنی حرف «را»، را از کلمه تاریخ بینداز و باقی را تاریخ بدان که ۱۰۱۱
است.»^۱

منبع دیگری که درباره سیاقی نظام اطلاعاتی هرچند تکراری در اختیار
خواننده می‌نهد، تذکره مرآت الفصاحه اثر شیخ مفید «داور» (۱۳۲۵-۱۲۱۵ ق)
است. که در واقع تکرار مطالب سلم‌السموات و فارسنامه ناصری و به شرح ذیل است:

سیاقی فارسی

«اسمش نظام‌الدین علی، در مبادی حال استیفای الکای کوه گیلویه و
کازرون به او تعلق داشته تا بالاخره منصب وزارت کل فارس را یافته و در علم
سیاق بر دیگران تفوق داشته و کتاب فتوحات شاهی را تصنیف کرده. وقتی در
قصبه بهبهان تتبع غزلی اتفاق افتاد، این مطلع را بی تأمل انشاء نموده:
هرکه دردی بر دل از یاری ندارد مرد نیست

زن به از مردی که از یاران صاحب‌درد نیست
وی از معاریف قرن دهم و اوایل قرن یازدهم هجری قمری است و به سال
۱۰۱۱ ق فوت نموده است. میرزا حسن فسایی از وی چنین یاد کرده است:
خواجه نظام‌الدین علی شیرازی، در اوایل مستوفی نواحی کوه گیلویه و کازرون

۱. حسینی فسایی، حاج میرزا حسن، فارسنامه ناصری، ج ۲، تصحیح و تحشیه منصور رستگار فسایی، تهران: امیرکبیر،
۱۳۶۷، ص ۱۱۸۵.

بوده، پس کارش به وزارت مملکت فارس کشید و این شعر از اوست:
هر که دردی...

در کتاب سلم السموات در وفات او فرموده است:

بجو تاریخش از تاریخ بیدل که از فوتش دل تاریخ خون شد
یعنی حرف «را» را از کلمه تاریخ بینداز و باقی را تاریخ بدان، که ۱۰۱۱ ق
است.» (فارسنامه ناصری، ج ۲، ص ۱۱۸۵).^۱

فارسنامه ناصری به اثر او، یعنی فتوحات همایون و نیز بر آگاهی اش از علم سیاق اشاره ای نکرده است. لکن دو منبع دیگر، سلم السموات و تذکره مرآت الفصاحه بر آگاهی او از علم سیاق صحه گذاشته اند و این می تواند توجیهی باشد که چرا نظام الدین علی را سیاقی نظام خوانده اند.

همچنین دو منبع فوق نام اثر نظام الدین علی را فتوحات شاهی ذکر کرده اند، حال آنکه خود کتاب تصریح به فتوحات همایون دارد و معلوم نیست که چرا و چگونه فتوحات همایون در نزد این نویسندگان به فتوحات شاهی تغییر نام یافته است. ناگفته نماند که در دوره صفویه کتابی تحت عنوان فتوحات شاهی نوشته شده که تاریخ صفوی را از آغاز تا سال ۹۲۰ ق شامل است و مؤلف آن امیر صدرالدین ابراهیم امینی هروی بوده، که اخیراً به اهتمام محمدرضا نصیری و توسط انجمن آثار و مفاخر فرهنگی (۱۳۸۳ ش) به زیور طبع آراسته گردیده است. اما این اثر به لحاظ زمانی، تقارن و به لحاظ ماهیتی تشابهی با فتوحات همایون که گاهی فتوحات شاهی هم خوانده شده، ندارد.

گرچه منابع فوق الذکر تاریخ وفات سیاقی نظام را ۱۰۱۱ ق نوشته اند، لکن به تاریخ تولد وی اشاره ای نکرده اند، اما شهریار عدل که نسخه فتوحات همایون را به عنوان پایان نامه خود به زبان فرانسوی ارائه کرده است،^۲ به این نتیجه رسیده

۱. شیخ مفید «داور»، تذکره مرآت الفصاحه، تصحیح و تکمیل و افزوده های محمود طاووسی، شیراز: انتشارات نوید، ۱۳۷۱، ص ۲۷۸-۲۸۸.

۲. مشخصات این رساله به شرح ذیل است (با تشکر از دکتر مصدق دشتی که این رساله را در اختیار اینجانب قرار دادند).

که سیاقی نظام در سال ۹-۹۵۸ ق در فارس به دنیا آمده و در ۱۱ محرم سال ۱۰۱۱ ق درگذشته است.^۱ بنابراین مدت ۵۳ سال در قید حیات بوده است.

وجه تسمیه فتوحات همایون

در خصوص وجه تسمیه فتوحات همایون باید به نقش مهم و محوری عدد دوازده نزد مؤلف اشاره کرد. او سعی می‌کند بسیاری از مسائل و قضایا را بر آن مبنا توجیه و تفسیر نماید. سیاقی نظام تعداد ائمه هدی را دوازده نفر می‌داند که با حروف دوازده گانه لا اله الا الله و محمد رسول الله (ص) مطابقت دارند و اسم علی بن ابی طالب (ع) و اسم همایون شاه عباس حسینی را مرکب از دوازده حرف می‌داند و می‌افزاید شاه عباس در سال دوازدهم از جلوسش، خراسان را طی دوازده ماه به تصرف خود درآورد و «چون امر به ضبط تاریخ فتوحات عهد خلافت روزافزون و اوان سلطنت ابدمقرون فرمودند و راقم حروف به تسوید این اوراق مأمور و مشغول است بنای آن بر دوازده فتح نهاده، به فتوحات همایون موسوم ساخت و از نوادر آنکه فتوحات همایون دوازده حرف است و تاریخ سال فتح خراسان و تاریخ تألیف و اسم کتاب است»^۲ و این به حساب ابجد سال ۱۰۰۷ ق است. احمد منزوی^۳ احتمالاً متأثر از استوری^۴ و او هم احتمال به تبعیت از بلوشه^۵ و اته فتوحات همایون را تاریخ دوازده ساله اول پادشاهی شاه عباس اول دانسته‌اند، حال آنکه در واقع

Nezam - SiyaQi, *Fotuh-at-e homayun*, "Les Victoires augustes", 1007/1598, Chahryar Adle, These due 3 e Cycle, paris 1976.

1. Quinn, Sholeh A, *Historical writing during the reign of shah abbas*, Theuniversity of utah press Salt Lake City, p.19.

۲. متن حاضر، ص ۸۵.

۳. منزوی، احمد، فهرست نسخه‌های خطی فارسی، ۴۳۶۹/۶.

4. Storey, C. A: *Persian literature*, p.308.

5. Blochete, E, *Catalogue des manuscrits persanas de la bibliotheque nationale*, p.300.

6. Ethe, Hermann: *Catalogue of persian manuscripts in the library of the India office*, vol 1, p.214.

چنین نیست. سیاقی نظام در سال ۱۰۰۴ ق توسط الله ویردی خان به اسارت درآمد و جزو ملازمان او گردید و دو سال بعد در معیت شاه عباس، همراه نویسندگان دیگر راهی سفر جنگی خراسان گشته و مأمور ثبت و ضبط وقایع گردید و فتح خراسان را به رشته تحریر درآورد. پذیرش ادعای منزوی، استوری، بلوشه و اته مستلزم ارائه مدرک، سند و ادله کافی جهت اثبات این ادعاست که سیاقی نظام پیرامون وقایع ماقبل از سال ۱۰۰۶-۱۰۰۷ ق هم مطلبی نگاشته است.

زریاب خویی در مقدمه فتوحات همایون می نویسد: «ظاهراً قصد داشته است که دوازده فتح از فتوحات شاه عباس را که یکی از آنها همین فتح خراسان است شرح دهد»،^۱ اما باید در نظر داشت که مؤلف پیشاپیش بر تعداد فتوح مشخص شاه عباس وقوف نداشته است. وانگهی کتاب را با نام فتوحات همایون (سال ۱۰۰۷ ق) نامگذاری کرده و خاتمه بخشیده است و اگر می خواست یازده فتح دیگر را در زمان آتی به آن ضمیمه کند لازم بود نام دیگری برای آن برگزیند که بر مبنای حساب ابجد مطابق با سال خاتمه کتاب باشد و با سال ۱۰۰۷ ق تناقض پیدا نکند.

علی هذا هرچه هست همین فتح خراسان است که آن را به دوازده واقعه تقسیم کرده است و ای بسا که سیاقی نظام هرگز پیرامون رویدادهای قبل و بعد از این واقعه مطلبی ننوشته باشد.

کوبین می نویسد: «اگر سیاقی نظام واقعاً همه بخش هایی را که در آغاز در نظر گرفته بود، تألیف کرده باشد، از خلاصه التواریخ برای رویدادهای سال های اولیه پادشاهی شاه عباس یکم توانسته است استفاده کند. از آنجا که فقط «فتح» دوازدهم آن را در اختیار داریم، نمی توانیم درباره منابعی که سیاقی نظام در تألیف خویش از آنها بهره برده است، اظهار نظر کنیم. از این رو می توان آن را

۱. زریاب خویی، عباس، «فتوحات همایون»، مجله بررسیهای تاریخی، سال هشتم، شماره ۱ و ۲، ص ۲ (مقدمه).

متنی اصیل و رونویسی نشده در نظر گرفت».^۱

مقدمه فتوحات همایون

مؤلف در مقدمه با نثری مسجع به حمد و ثنای خدا، نعت حضرت رسول (ص)، مدح حضرت علی (ع) و شاه عباس می پردازد و به مقتضای کلام، ابیاتی را هم در خلال نثر می آورد.

اما آنچه در مقدمه فتوحات همایون قابل توجه است، ستایش و تمجید فوق العاده او از شاه عباس است که در واقع آن را مفصل تر از حمد خدا و نعت رسول (ص) و مدح و منقبت علی (ع) آورده است و بر سبیل بسیاری از مورخان درباری، تمامی خصایص و صفات حمیده را به ولی نعمت خویش نسبت داده و شیوه ملک داری او را سخت ستوده است:

زیبِ دیاچه دفترِ دانش اربابِ سخن، و زینتِ مجموعه هنروری نکته سنجان
نادره فن، مدح و ثنای شاهنشاه دین پناهی ست که سایه بلند پایه «السُّلْطَانُ الْعَادِلُ ظِلُّ
اللَّهِ» بر فرقِ فرقِ امم گسترانیده، و فیوضاتِ انوارِ اشفاقِ «الشَّفَقْتُ عَلَى خَلْقِ اللَّهِ» در
ساحتِ آمالِ بنی نوع آدم رسانیده. شکوفه چمن «أَنْبِي تَارِكُ فَيْكُمُ الثَّقَلَيْنِ»، فرازنده اعلام
«الْفَتْحُ وَالظَّفَرُ فِي الْخَافِقَيْنِ»: آن که بازوی همت و الانهمتش هنگام جهانگیری کمند
تسخیر بر کنگره ایوان کیوان می اندازد و ماهچه رایاتِ نصرت آیاتِ نهضتش در اوج
سلطنت سگان رُبع مسکون را سایه نشین می سازد...^۲

و در پایان مقدمه هم «شه حیدر خصال عیسی نفس» را این گونه دعا می کند:
الهی تا جهان را آب و رنگ است فلک را دور و گیتی را درنگ است
بقای دولت شاه جهان باد به هفت اقلیم حکم او روان باد
ممکن بر سریر پادشاهی مسلم بادش از مه تا به ماهی^۳

۱. کوبین، شعله. ای، تاریخ نویسی در روزگار فرمانروایی شاه عباس صفوی، ترجمه منصور صفت گل، تهران: دانشگاه

تهران، ۱۳۸۷، ص ۲۴-۲۵.

۲. متن حاضر، ص ۷۱.

۳. همان، ص ۷۵.

البته اندک تأملی پیرامون زندگی سیاقی نظام به خامه خودش، به خوبی می‌تواند این همه مدیحه‌سرایی او را موجّه و مقبول جلوه دهد، چنان‌که اذعان می‌دارد:

تا مدّت سی سال در خشک‌سالِ ملازمت و شبستانِ ظلمت‌نشانِ خدمتِ امرای
افشارکوه‌گیلویه، نهالِ آمالم از ثمرهٔ مراد مهجور، و چراغِ احوالم از پرتوِ مقصود بی‌نور
بود. شاخِ میوه‌دارِ اندیشه‌ام پژمرده و شعلهٔ مصباحِ خیالم افسرده، نه آن را از جویبارِ
تربیتِ رشحه‌ای حاصل می‌شد و نه این را از آفتابِ مکرمتِ ذره‌ای واصل می‌گشت.^۱
چنین فردی در سال ۱۰۰۴ ق به اسارتِ الله‌ویردی خان درمی‌آید و چون
مورد بازخواست قرار می‌گیرد، حقیقت حال را بیان نموده بخشیده می‌شود و از
این به بعد «از رشحاتِ سحابِ تربیت و انوارِ لمعاتِ عاطفتِ شاخِ آمالم بارور
و... نهالِ امیدم از فیضِ مکرمتش نشو و نما از سر گرفت و...»^۲. پس از دو سال
که گاه فتح خراسان فرارسید در رکاب شاه‌عباس و در سلکِ مورخان درباری
رهسپار این سفر گردید. آن هم مورخانی: «سحرآثار - که آبِ حیات از کلکِ
فضیلت‌سلکِ ایشان می‌چکید و در میدانِ فصاحت و سخنوری، قصب‌السَّبِق از
اقران و امثال می‌ربودند، به ترتیب و تألیفِ مجلّاتِ دواوین و تاریخ فتوحاتِ
عهدِ سلطنتِ میمون و وقایعِ ایّامِ خلافتِ همایون، مأمور و مشغول گشتند».^۳
در چنین فضایی، سیاقی نظام هم خامه برمی‌گیرد و گزارش این سفر جنگی
را به رشتهٔ تحریر می‌کشد و مدعی است:

اگر بضاعتِ سخنم را زیب و بهایی نیست، لیکن در یوزۀ عاریتی از دگانِ سوداگرانِ
اقلیم فضل و کمال نکرده‌ام و اگر لالی کلامم را قدر و قیمتی نیست، اما گداییِ قطره‌ای از
قطراتِ سحابِ نیسانیِ طبعِ قیاضِ غَوَاصانِ بحرِ هنر و افضالِ نموده‌ام.^۴
البته این ادعای او تا جایی که به واقعۀ فتح خراسان مربوط می‌شود صحیح
است و همین فراز است که بر اهمیت کتاب او افزوده است، چرا که خود شاهد و

۱. همان، ۷۷.

۲. همان، ص ۷۹.

۳. همانجا.

۴. همان، ص ۸۰.

ناظر ماجرا بوده است، اما سوای این، مطالب دیگری را هم در اثر خود وارد کرده که به ازمنه ماقبل او مربوط است و لاجرم یا از منابع متقدم استفاده کرده، یا از روایات شفاهی بهره گرفته است.

فتوحات همایون، ایجاد مشروعیت از طریق ابجد

شعله. ای کو بین در کتاب تاریخ‌نویسی در روزگار فرمانروایی شاه‌عباس صفوی شرح مستوفایی دربارهٔ ایجاد مشروعیت از طریق ابجد در کتاب فتوحات همایون دارد که در ذیل عیناً نقل می‌شود:

«فتوحات همایون... بسیاری از قواعدی را که در حیب‌السیر مطرح شده بود، در بر دارد. از این رو می‌توانیم این اثر را به عنوان متنی در نظر بگیریم که از ساختار دیباچه‌نویسی به سبک صفوی پیروی می‌کند، نوعی که طی آن این بخش‌ها در دیباچه ارائه می‌شوند:

۱- مقدمه مذهبی: الف) حمد خداوند؛ ب) ستایش پیامبر (ص)؛ ج) ستایش امام علی (و اما بعد).

۲- خود زندگی‌نامه نوشت: الف) نام نویسنده (دلیل تألیف اثر)؛ ب) اشاره به رویدادهای دوران حیات یا جوانی؛ ج) چرخهٔ حوادث اصلی.

۳- ارائه اطلاعاتی دربارهٔ اثر: الف) نام اثر؛ ب) فهرست موضوعات؛ ج) بخشی به نام «کرامات» که پس از این دربارهٔ آن بحث خواهد شد.

سیاقی نظام فقط یک متن تاریخی را الگوی اثر خویش قرار نداده است. چنانکه خواهیم دید، او به ظاهر از چند الگوی تاریخی از جمله روضه‌الصفاء، حیب‌السیر و خلاصه‌التواریخ استفاده کرده است. جملات آغازین سیاقی نظام همانند آغاز خلاصه‌التواریخ است:

خلاصه التورایخ

بهترین امری که معتکفان صوامع
 قدس دیباچه «کتاب مرقوم، یشهده
 المقربون» را به آن موشح سازند و
 نیکوترین حرفی که محرمان
 مجامع انس در فهرست «ان کتاب
 الابرار لفي عليين» مثبت گردانند،
 حمد واجب الوجودی است.

فتوحات همایون

لطیف ترین گوهری که مورخان
 بلاغت نظام و منشیان فصاحت
 ارتسام در رشته عبارات انتظام
 دهند، حمد و ثنای قادر لایزالی
 است.

سیاقی نظام اثر خویش را با حمد خداوند، پیامبر (ص) و امام علی (ع) آغاز
 می کند و در جای جای دیباچه، اشعاری را از خویش و دیگران به همراه شماری
 از آیات قرآنی می آورد که در متونی که پیش تر ذکر آنها رفت، نیز نقل شده است.
 این نکته مؤید آن است که سیاقی نظام از ساختار قراردادی تألیف دیباچه نویسی
 تقلید کرده است. قسمت خودزندگی نامه نوشت فتوحات نشان می دهد که
 چگونه سیاقی نظام توانسته است در این حوزه اطلاعات جدیدی را ضمیمه
 کند... خواندمیر در دیباچه اش توضیح می دهد که چگونه اوایل دوره جوانی را
 به مطالعه مباحثی ویژه مانند تاریخ و ادبیات گذرانده است. در زمانه ای که
 سیاقی نظام کتاب خویش را تألیف می کرد، تأکید بر مطالعه تاریخ در ایام جوانی
 جزء قراردادی تألیف دیباچه ها شده بود و مورخان به منظور نشان دادن
 شایستگی خود مجبور بودند به این موضوع اشاره کنند. اگر مورخی ایام جوانی
 خویش را به مطالعه تاریخ نگذرانده بود، مجبور بود دلیل آن را بیان کند یا اصولاً
 چنین بحثی را به میان نیاورد. سیاقی نظام با این توضیح که در ایام جوانی در
 خدمت امیران افشاری کوه گیلویه سخت مشغول بوده است، به طور تلویحی
 بیان می دارد که چرا به شیوه معمول آن روزگار آموزش ندیده است. اما رویه و
 شکلی که او برای ارائه این اطلاعات برمی گزیند، گریه برداری از روضة الصفا و
 حیب السیر است.

روضه‌الصفاء	حبيب‌السير	فتوحات همایون
در نیمه بهار جوانی و	از مبادی سنین رشد و	در عنفوان عهد شباب
اوساط ایام زندگانی که	تمییز تا غایت‌گاه سنین	و جوانی که خلاصه
بهترین اوقات و	عمر عزیز از حدود	عمر و زندگانی همان
خوش‌ترین اوان حیات	اربعین هفت هشت	تواند بود تا مدت سی
است، خاطر فاطر و	مرحله تجاوز کرده	سال در خشک سالی
ضمیر کاسر به مطالعه	همواره به تصحیح	ملازمت و شبستان
کتب تواریخ... می‌بود.	روایات... می‌نمود.	ظلمت نشان خدمت
		امرای افشارکوه گیلویه
		نهاد آمالم از ثمره مراد
		مهجور... بود.

سیاقی نظام با استفاده از قاعده نحوی و انتخاب واژه‌های مشابه، اطلاعات غیر متعارف خود را در مقایسه با سایر دیباچه‌ها، در قالب شکل قراردادی تألیف دیباچه‌ها بیان می‌دارد.

توصیف سیاقی نظام از مضمون اصلی یک واقعه نیز با بخش‌های مشابه در روضه‌الصفاء و حیب‌السير تطبیق می‌کند. رویدادی تاریخی که زندگی سیاقی نظام را به کلی دگرگون کرد در سال ۱۰۰۴ ق / ۱۵۹۶م اتفاق افتاد. این همان سالی بود که الله‌ویردی خان، غلام خاصه شریفه و قوللرآقاسی و امیرالامرای فارس و خوزستان، به حکومت کوه گیلویه منصوب شد و شورش افشاریه را در این محل فرو نشانند. طی این واقعه سیاقی نظام به اسارت درآمد، اما پس از طی استنطاقی آزاد شد.

پس از آن به مدت دو سال تا زمان فتح خراسان ملازم الله‌ویردی خان بود. فتح خراسان وی را بر آن داشت تا کتاب خویش را تألیف کند. از دیباچه وی برمی‌آید که او پیایی از خواندمیر تقلید می‌کند. در پایان این دیباچه پیش از فهرست موضوعات کتاب، نام کتاب خواندمیر را می‌آورد و می‌گوید که قصد

داشته تا اثرش را فتوحات همایون نام دهد، زیرا به حساب ابجد این نام برابر با سال ۱۰۰۷ ق / ۱۵۹۸ م یعنی سال فتح خراسان است.

بنابراین قسمت‌های مختلفی از دیباجه سیاقی نظام با قواعد متون تاریخی متقدم مطابقت دارد. همچنین زمینه تاریخی نیز نقشی بسیار مهم در شکل‌دهی به محتوای دیباجه فتوحات همایون ایفا کرده است. همانند دیباجه تاریخ قزلباشان، که در آن باور به برتری قزلباش و نقش اصلی آنان در جامعه انعکاس یافته، سیاقی نظام نیز با آوردن قسمتی جدید و غیر متعارف با عنوان «کرامات» در کتابش، می‌کوشد تا مشروعیت فرمانروایی شاه‌عباس را تبلیغ کند.

او برای تحقق این قصد از حساب ابجد استفاده می‌کند. حساب ابجد، نظام کهن تعیین ارزش اعداد با استفاده از حروف است که با استفاده از توالی حروف در زبان‌های سامی محاسبه می‌شود. از حساب ابجد در ماده تاریخ‌ها، شعر، هیأت، نجوم و علوم غریبه استفاده می‌شده است. استفاده از حساب ابجد یکی از روش‌هایی بود که مورخان عهد صفویه به منظور مشروعیت بخشی به سلطنت شاه‌عباس از آن بهره می‌بردند. این بخش نشان می‌دهد که چگونه دیباجه‌های متون اغلب به همان خوبی که نشان‌دهنده مهارت و تخصص نویسنده هستند، می‌توانند نمایانگر علایق یک مورخ در زندگی نیز باشند.

روشن است که طی دوره حکومت شاه‌عباس چنین باورهایی درباره نمادهای عددی و اهمیت آنها وجود داشت، اما تعیین دقیق شدت رواج آنها دشوار است. شهریار عدل معتقد است که این نوع از دانش سینه به سینه منتقل و روش‌ها و رموز آن مخفی نگه داشته می‌شد و در اختیار افرادی خاص قرار داشت و در عین حال مطالعه آن هم مشکل بود. می‌دانیم که از فنون مربوط به حساب جمل که سیاقی نظام از آن استفاده کرده، گاهی به عنوان علوم غریبه یاد شده است. همچنین می‌دانیم که علوم غریبه هیچ‌گاه در تاریخ‌نویسی جایی نداشت و امری حاشیه‌ای در زمینه دانش متعارف به شمار می‌رفت. با در نظر داشتن اینکه سیاقی نظام متخصص سیاق بوده، بی‌گمان در زمینه حساب جمل

نیز خبره بوده است.

سیاقی نظام «کرامات» را ضمن ارائه بحثی مختصر در مورد تقسیم‌بندی کتاب معرفی می‌کند و می‌گوید که رساله او شامل «کرامات» و دوازده فتح است. بخش «کرامات» نیز شامل دو «رمز» است.

نخستین «رمز» بحثی مفصل درباره عددشناسی است و سیاقی نظام می‌گوید که از طرح آن، دو هدف داشته است:

نخست اینکه اهمیت عدد دوازده را توضیح دهد و دیگر اینکه با استفاده از همان ابزار عددشناسی، صفویان و تیموریان را به هم مرتبط کند. او این بحث را چنین آغاز می‌کند:

«صاحب‌قرانِ اعلیٰ مروّجِ مذهبِ حقِّ ائمهٔ اثنی‌عشر است و به حسبِ اتفاق همچنان‌که صاحب‌قرانِ ظفر‌نشان، امیر تیمورِ گورکان، ملاحظهٔ ساعات نکرده، شروع در امور سلطنت از سفر و حضر و سایر مهمّات از خیر و شرّ می‌نمود و چون ملاحظه می‌نمودند در ساعتِ نیک واقع شده بود، اکثرِ وقایعِ ایّامِ خلافتِ روزافزونی از جلوس بر مسند سلطنت و نهضتِ همایون به اطرافِ ممالک به واسطهٔ نسبت با حضرات ائمهٔ هدی، بی‌آنکه رعایت این مقدمه فرموده باشد، از عدد دوازده بیرون نیست.»

سیاقی نظام سپس می‌گوید عبارات، نام‌ها و عناوین زیر، هر یک دوازده حرف را شامل می‌شود: ۱- لا اله الا الله؛ ۲- محمّد رسول الله؛ ۳- علی بن ابی طالب؛ ۴- شاه‌عباس حسینی؛ ۵- صاحب‌قران اعلیٰ.

این پنج عبارت نام و عنوان تداعی‌کنندهٔ پیوندهایی چون، مسلمان، سید، علوی و تیموری است. سیاقی نظام یادآوری می‌کند که دو نام آخری به حساب ابجد مساوی با ۵۷۷ است و بدین دلیل او صاحب‌قران اعلیٰ را در ادامه آورده است. بنابراین در سراسر کتابش شاه‌عباس را به تیمور مرتبط می‌کند. اسکندربیک نیز شاه‌عباس را صاحب‌قران می‌خواند:

«بر انظار ارباب بصائر مستور نخواهد بود که بر القاب هر یک از سلاطین

ما تقدم که عبارت صاحب قرانی افزوده‌اند، اکثر تکلفات منشیانه و تواضعانه مترسلانه است و این معنی در شأن معالی نشان حضرت اعلی کما هو حقّه متحقق است، زیرا که از روز ولادت باسعادتش الی غایت، قرانات مختلفه آسمانی روی داده که احکام آن ماصدق احوال آن شهریار است».

در تاریخ دیاربکره اثر ابوبکر طهرانی، پیشینه ارجاع به فرمانروایان پس از تیمور به عنوان صاحب قران وجود دارد. طهرانی در اثر خویش از اوزون حسن آق قویونلو با لقب صاحب قران یاد می‌کند. سیاقی نظام از جمله چندین وقایع نگار عهد صفوی است که از شاه عباس با لقب صاحب قران یاد کرده‌اند، گرچه او تنها مورخی است که در دیباچه اثرش از او با این لقب یاد می‌کند. دلایل استفاده از این اصطلاح پیچیده هستند و شماری از پژوهشگران توضیحاتی درباره استفاده مورخان از آن عرضه کرده‌اند. افزون بر متون ایرانی مانند تاریخ دیاربکره، مؤلفان عثمانی نیز معنی اصطلاح صاحب قران را تشریح کرده‌اند. کرنل فلیچر در تجزیه و تحلیل متن که الاخبار اثر مصطفی عالی می‌گوید که وی «صاحب قران» را به صورت «جهانگشایی که حکومتی جهانی بنا می‌کند» تعریف کرده است و می‌نویسد از دید عالی تنها سه صاحب قران در دنیا وجود داشته‌اند که عبارت بودند از اسکندر، چنگیزخان و تیمور. شگفت اینکه او معتقد نیست که سلاطین عثمانی واجد شرایط صاحب قرانی باشند و فقط می‌گوید اگر سلیم یکم بیشتر عمر می‌کرد، شاید صاحب قران می‌شد.

مورخان عهد صفویه بی‌گمان با تعریف عالی از کسانی که واجد شرایط صاحب قرانی بودند، موافقت نداشتند. عالی کوشش فراوانی کرده بود تا توضیح دهد که چرا فقط آن سه نفر را که هیچ کدام از سلاطین عثمانی نبودند، می‌توان صاحب قران به شمار آورد. در حالی که به نظر می‌آید مورخان عهد صفویه تلاش زیادی کردند تا با استفاده مکرر از این لقب برای پادشاهان صفوی به آنان مشروعیت بخشند. بنابراین شاید یکی از دلایل اینکه سیاقی نظام توضیح می‌دهد شاه عباس سزاوار لقب صاحب قرانی است، مقابله با دعاوی مشابه

عثمانیان باشد. فلیچر اظهار داشته که استفاده از لقب صاحب‌قران در متون عثمانی ربطی به این دعاوی یا ضد آنها نداشته، بلکه انعکاسی از تصور متون عثمانی از مهدویت در سده شانزدهم است. در فضای آخرالزمانی این سده، سلطان سلیم (حکومت ۹۱۸ تا ۹۲۶ ق / ۱۵۱۲ تا ۱۵۲۰ ق) در دیباچه فارسی نیکبولو قانون‌نامه‌سی (Nigbolu Kanunnameesi) هم به عنوان صاحب‌قران و هم به صورت ظل‌الله و نیز المؤمنین من عند الله توصیف شده است.

سیاقی نظام سپس می‌گوید اثرش را به این دلیل به دوازده بخش تقسیم کرده که کل خراسان و دارالمرز در دوازده ماه فتح شد و این فتح در دوازدهمین سال سلطنت شاه‌عباس روی داد. عدد دوازده همچنین نقشی اساس در نامگذاری کتابش به فتوحات همایون داشت، زیرا به نوشته وی، او به سه دلیل این نام را بر آن گذاشت: نخست اینکه این نام دوازده حرف داشت، دیگر اینکه به حساب ابجد برابر با تاریخ سال فتح خراسان بود و آخر اینکه موافق سال تألیف کتاب بود. تأکید بر عدد دوازده در سه مورد یادشده همچنین تداعی‌کننده مضمون تشییع اثنی‌عشری نیز هست.

رمز دوم دربرگیرنده هفت اشاره است که همه آنها محاسبات عددی و تبدیل و جابه‌جایی اشکال مختلف نام شاه‌عباس و اسامی محمد(ص)، علی(ع) و چند تن دیگر از ائمه اثنی‌عشر است.

در نمودار ذیل به تفصیل این هفت اشاره مطرح شده است.

فتوحات همایون: رمز دوم

اشاره	اسامی / اصطلاحات	عبارت مشابه	اهمیت
۱	محمّد(ص) علی(ع) حسن(ع) حسین(ع) محمّد مهدی(عج) شماره آیات قرآن	شاه عباس	اظهار نشده
۲	علی(ع) محمّد(ص) (هر دو نام با نشان شاه عباس)	ظفر عباس	سپاه شاه عباس تحت حمایت پیامبر و ولی او قرار دارد.
۳	محمّد رسول الله	شاه عباس صفدر صفوی	شاه عباس در حمایت پیامبر است و سلامت بوده و از هر بلایی محفوظ خواهد بود.
۴	امام حسن(ع)	شاه عباس حیدری	شاه عباس در قلب امام حسن جای دارد
۵	شاه نجف	عباس	علی بن ابی طالب همیشه همراه شاه عباس است
۶	جعفر صادق(ع) موسی بن جعفر(ع) (ششمین و هفتمین امام)	شاه عباس	ائمه به یاری شاه عباس خواهند آمد
۷	حسن / حسین(ع)	عباس ابد ملکه	اظهار نشده
۸	المؤید من عند الله الرحیم	شاه عباس صفوی	

سیاقی نظام در مواردی اهمیت نام‌هایی را که با استفاده از نشانه‌های ابجدی مطرح می‌کند، توضیح می‌دهد. در زمینه این محاسبات ریاضی اهمیت اطلاعات نه مبتنی بر روش‌های محاسبه او که صورت پیچیده ابجدی، شامل تقسیم، ضرب و افزودن معادل‌های عددی حروف مختلف است، بلکه مبتنی بر افرادی است که او می‌کوشد شاه عباس را با آنها مرتبط کند. این اشخاص عبارتند از حضرت محمّد(ص)، امام علی(ع)، امام حسن(ع)، امام حسین(ع)، امام جعفر صادق(ع)، امام موسی کاظم(ع) و محمّد مهدی(عج). او به قرآن نیز اشاره می‌کند.